

KORREKSIYA PEDAQOGİKASI
КОРРЕКЦИОННАЯ ПЕДАГОГИКА
CORRECTIONAL PEDAGOGY

UOT 376.

Səriyyə Əkbər qızı İsayadə

Bakı Dövlət Universitetinin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı

<https://orcid.org/0009-0007-1144-233X>

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).274-277](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).274-277)

**XÜSUSİ ÜMUMTƏHSİL İNTERNAT MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏRBIYƏ OLUNAN
VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ YENİYETMƏLƏRİN ÜNSİYYƏTDƏ
KOMMUNİKATİV ÇƏTİNLİKLƏRİ**

Сария Акбар гызы Исаяде

докторант по программе доктора философии Бакинского Государственного Университета

**КОММУНИКАТИВНЫЕ ТРУДНОСТИ ПОДРОСТКОВ, ЛИШЕННЫХ
РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В СПЕЦИАЛЬНЫХ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ-ИНТЕРНАТАХ**

Sariyya Akbar Isazade

doctoral student in the program of doctor of philosophy at Baku State University

**COMMUNICATIVE DIFFICULTIES OF ADOLESCENTS DEPRIVED OF PARENTAL
CARE AND BROUGHT UP IN SPECIAL BOARDING SCHOOLS**

Xülasə. Elmi məqalədə internat tipli uşaq müəssisələrində tərbiyə olunan, valideyn himayəsindən məhrum olmuş ünsiyyətdə kommunikativ çətinliyi olan yeniyetmələrin psixoloji xüsusiyyətləri ardıcılıqla şərh edilmişdir. Psixi məhrumiyyət şəraitində yeniyetmələrdə müşahidə olunan ünsiyyət pozuntuları ardıcılıqla göstərilmişdir. Məqalədə qeyd edilir ki, yeniyetmənin valideyn məhəbbətinə olan ehtiyaclarından məhrum olmasının ciddi nəticəsi həm də ontogenezin erkən mərhələlərində yaranaraq xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində yeniyetmənin şəxsiyyətinin sabit xüsusiyyətinə çevrilən özünəinam hissənin olmamasıdır. Məqalədə eksperiment qrupla nəzarət qruplarında yeniyetmələrin kommunikativ çətinlikləri müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *xüsusi ümumtəhsil internat məktəbləri, valideyn himayəsindən məhrum olmuş yeniyetmələr, kommunikativ çətinliklər, ünsiyyət pozuntuları, refleksiya*

Резюме. В научной статье последовательно интерпретированы психологические особенности подростков с трудностями в общении, воспитывающихся в детских учреждениях интернатного типа и лишенных родительской опеки. Последовательно показаны нарушения общения, наблюдаемые у подростков в условиях психической депривации. В статье отмечается, что тяжелым последствием отсутствия родительской любви у подростка является неуверенность в себе, которая возникает на ранних этапах онтогенеза и становится устойчивой чертой личности подростка в специальных школах-интернатах. В сравнительном порядке исследовались коммуникативные трудности подростков экспериментальной и контрольной групп.

Ключевые слова: *специальные общеобразовательные школы-интернаты, подростки, лишенные родительской опеки, трудности общения, нарушения общения, рефлексия*

Summary. The scientific article consistently interprets the psychological characteristics of adolescents with communication difficulties, brought up in residential care institutions and deprived of parental care. Communication disorders observed in adolescents under conditions of mental deprivation are consistently

shown. The article notes that a serious consequence of the lack of parental love in a teenager is self-doubt, which arises in the early stages of ontogenesis and becomes a stable personality trait of a teenager in special boarding schools. The communicative difficulties of adolescents in the experimental and control groups were studied comparatively.

Key words: *special boarding schools, adolescents deprived of parental care, communication difficulties, communication disorders, reflection.*

Xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində tərbiyə olunan valideyn himayəsindən məhrum olmuş yeniyetmələrin həmyaşıdları ilə ünsiyyətinin intim və şəxsi tərəfinə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Bununla bağlı İ.V. Dubrovina qeyd edir ki, həmyaşıdları ilə dostluq münasibətləri qura bilməmək belə yeniyetmələrin anomal inkişafının təzahürü ola bilər. Ünsiyyətin intim və şəxsi tərəfinə diqqət yetirilməməsi xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində yalnız az sayda yeniyetmənin digər insanları anlamaqla bağlı çətinlikləri barədə danışması ilə sübut olunur. Belə bir anlayış mahiyyətcə ünsiyyətin ən mürəkkəb aspektlərindən biri olmaqla başqa bir insanın daxili dünyasının xüsusiyyətlərinin və onun çoxşaxəliliyinin tanınmasını, ona bir şəxsiyyət kimi marağını nəzərdə tutur.

Xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində tərbiyə olunan valideyn himayəsindən məhrum olmuş şagirdlərdə emosional təmas ehtiyacının normal inkişafı pozulur. Mövcud məlumatlara görə, erkən yaşlarda emosional təmasların normal inkişafının pozulması bir insanın bütün ömrü boyu ünsiyyətində əhəmiyyətli deformasiyalara səbəb ola bilər. Burada uşaqlar daim kifayət qədər dar bir qrup həmyaşıdları ilə ünsiyyət vəziyyətində olur, buna görə də seçicilik onlar üçün arxa plana keçir, həmyaşıdları ilə təmasların sabit, qaçılmaz kimi qəbul edilməsinə yol verir ki, yeniyetmə öz iradəsi ilə bunu dəyişə bilməz. Əgər ailədə böyüyən yeniyetmələrin öz imici üçün ən əhəmiyyətli, öz davranışlarının normaya, öz üstünlüklərinə - böyüklerin tələblərinə qarşı çıxmaqdırsa, xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində böyüyən şagirdlərin öz imici üçün situasiyaya məharətlə uyğunlaşmaq, böyüklerin tələblərindən yan keçmək, onlar tərəfindən heç bir sanksiyalara məruz qalmamaq bacarığı önəmlidir.

Yeniyetmələrin "Mən" imicində bir fərd kimi başqa bir insana münasibətdə özünün fikri əhəmiyyətli yer tutur. Xüsusi ümumtəhsil internat məktəbinin şagirdləri arasında ünsiyyətin müzakirə olunan aspekti inkişaf etməmiş kimi

görünür, bu qismən uşaqlar və onların həmyaşıdları arasında ünsiyyətin xüsusi şərtləri ilə əlaqədar ola bilər. Məktəbdə həmyaşıdlar arasında münasibətlər seçici xarakter daşıyır. Yeniyetmə həmyaşıdları üçün dosta sahib olmaq, özünüqiymətləndirmə üçün vacib parametrdir, öz dəyərinin göstəricisidir. Bütün bunlar dostluğa, digər insanlar üçün vacib olan şəxsi keyfiyyətlərə artan diqqəti stimullaşdırır.

Ailədə böyüyən uşağın ona qarşı aydın ifadə olunmuş emosional münasibəti çox vaxt müsbətdir. Belə uşaq qiymətləndirmələrdən (həm ətrafdakıların, həm də özünün) asılı olmayaraq özünü qəbul edir və sevir. Xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində tərbiyə olunan valideyn himayəsindən məhrum olmuş yeniyetmə ilk növbədə özünü qiymətləndirir, lakin özünə qarşı emosional münasibəti (özünü sevməsi və ya hətta bəyənməməsi) praktiki olaraq ifadə edilmir. Yeniyetmənin valideyn məhəbbətinə olan ehtiyaclarından məhrum olmasının ciddi nəticəsi həm də ontogenezin erkən mərhələlərində yaranaraq xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində yeniyetmənin şəxsiyyətinin sabit xüsusiyyətinə çevrilən özünəinam hissəsinin olmasındadır. Xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində tərbiyə olunan valideyn himayəsindən məhrum olmuş yeniyetmələr böyük və həmyaşıdları ilə problemləri həll etməkdə adi məktəb şagirdlərinə nisbətən daha az uğur qazanırlar. Onların davranışı aqressivlik, başqalarını günahlandırmaq istəyi, öz təqsirini etiraf etmək iqtidarında olmamaq və istəməmək, müvafiq olaraq münaqişənin konstruktiv həllinin mümkünsüzlüyü ilə xarakterizə olunur. Bu şəraitdə rədd edilmiş və təhqir olunmuş uşaqların problemi olduqca tez-tez yaranır, xüsusilə də yeniyetməlik yaş dövründə belə vəziyyət daha da ağırlaşır, çünki bu dövrdə aparıcı fəaliyyət şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdir.

Yeniyetmələr özlərini təsdiq etməyə, həmyaşıdları arasında möhkəm mövqə tutmağa və onlarla öz ünsiyyət tərzini tapmağa çalışırlar. Onun ünsiyyətdə əhəmiyyətini və sərişətini hiss

etməyin ən asan yollarından biri, buna dərhal reaksiya verən və yeniyetmənin gözləntilərinə tam uyğun gələn bir insanı incitmək, sataşmaqdır. Bu yaş dövründə psixi məhrumiyyət şəraitində yeniyetmələrdə ünsiyyət pozuntuları müşahidə olunur: həmyaşdları ilə ünsiyyətin intim və şəxsi tərəfinə kifayət qədər diqqət yetirməmək, xarici mühitə daha çox diqqət yetirmək, vəziyyətə uyğunlaşma, şəxsiyyət və yaş xüsusiyyətlərinin aspektləri, qapalıq, davranışın sosial tənzimlənməsinin pozulması, refleksiyanın aşağı düşməsi, özünəinamsızlıq, aqressivlik, münəfişlərlə konstruktiv yolla həll edə bilməmək.

Xarakterin aksentuasiyası təzahür edir və sosial adaptasiya tez-tez pozulur. Beləliklə, xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində tərbiyə olunan valideyn himayəsindən məhrum olmuş yeniyetmələr arasında ünsiyyətin inkişafı probleminin psixoloji təhlili göstərdi ki, ağır və uzunmüddətli sosial məhrumiyyətlər yeniyetmənin psixi strukturunda dərin dəyişikliklərə səbəb olur. Üstəlik, affektiv-ehtiyac sferalarının inkişafında və internat tipli uşaq müəssisələrində böyüyən uşaqların davranış xüsusiyyətlərində müəyyən bir spesifikasiyaya üzə çıxır ki, bu da psixi inkişafda sadə geriləmə kimi deyil, keyfiyyətə fərqli xarakter kimi qiymətləndirilməlidir.

Ekspərimental qrupunu təşkil edən yeniyetmələrdə müxtəlif ünsiyyət pozuntuları müşahidə olunur. Belə ki, onların əksəriyyətində bu və ya digər ünsiyyət sahəsi pozulmuş olur: bəziləri dinləməyi bacarmır, bəziləri kifayət qədər ünsiyyətçi deyillər, digərlərində isə kommunikativ qabiliyyətlər aşağı səviyyədədir. Bununla əlaqədar olaraq bu çatışmazlıqları ümumiləşdirərək şərti olaraq bu qrupu - ünsiyyətdə kommunikativ çətinlikləri olan yeniyetmələr adlandırdıq. Bu qrupda aşağıdakı xüsusiyyətlər müşahidə olunur: emosional fon bir qədər qeyri-sabitdir, tərəddüdlərə məruz qalır, eyni zamanda onlarda “kədərli” fon üstünlük təşkil edir. Nəzarət qrupundakı yeniyetmələr eksperimental qrupla müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə daha çox ünsiyyətdə kommunikativ labillik nümayiş etdirirlər. Eyni zamanda onlara başqasının “mən” ini özününkü kimi ötürmək daha asandır. Apardığımız təhlil əsasında kommunikativ inkişaf səviyyəsinə görə

fərqlənən iki yeniyetmə qrupu müəyyən edilmişdir: 1/ ünsiyyətdə kommunikativ çətinliyi olan yeniyetmələr; 2/yaşa uyğun kommunikativ inkişaf səviyyəsi olan yeniyetmələr.

Ünsiyyətdə kommunikativ çətinliyi olan yeniyetmələrdə əhval-ruhiyyədə tsiklik dəyişikliklər, aşağı fonun dominantlığı, pessimistlik, kədər, qorxaqlıq, özünəinamsızlıq, yüksək həyəcanlılıq, uzunmüddətli uğursuzluqlar, praktiki olaraq diqqət mərkəzində olub məqsədlərinə çatmaq istəyinin olmaması halları müşahidə edilmişdir. Yeniyetmələr nadir hallarda münəfişlərə girirlər və onları idarə etməkdənsə, onları aradan qaldırmağa daha çox meyllidirlər. Nəzarət qrupundakı yeniyetmələr, əksinə, emosional vəziyyətlərin geniş diapazonu, iradlara və uğursuzluqlara həddindən artıq həssaslıq, xarici hadisələrə artan diqqəti yayındırma, müstəqillik, diqqət mərkəzində olmaq və məqsədlərinə çatmaq arzusu ilə fərqlənirlər.

Ünsiyyətdə kommunikativ çətinlikləri olan yeniyetmələrin böyük əksəriyyəti şəxsiyyətlər arası münasibətlərdə eqoizm, avtoritarlıq nümayiş etdirdiklərinə görə çoxlu sayda çətinliklər yaşayırlar. Ünsiyyətdə kommunikativ çətinlikləri olan yeniyetmələr aşağıdakılarla xarakterizə olunur: onlarda qapalıq, susqunluq halları mütəmadi olaraq müşahidə edilir, uzunmüddətli yeni əlaqələrdən uzaqlaşırırlar, tez-tez özlərindən narazı olurlar, hər hansı bir səbəbdən narahat olur, uzun müddət travmatik hadisələr yaşayırlar, hətta qorxulara və dövrü əhval-ruhiyyəyə meyllidirlər. Odur ki, belə yeniyetmələrlə uzunmüddətli korreksiya işlərinin aparılması zəruridir.

Problemin aktuallığı. Elmi məqalədə xüsusi ümumtəhsil internat məktəblərində tərbiyə olunan valideyn himayəsindən məhrum olmuş yeniyetmələrin ünsiyyətində kommunikativ çətinlikləri, onların xüsusiyyətləri ardıcılıqla şərh edilmişdir. Psixi məhrumiyyət şəraitində yeniyetmələrdə müşahidə olunan ünsiyyət pozuntuları ardıcılıqla göstərilmişdir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə valideyn himayəsindən məhrum olmuş yeniyetmələrin ünsiyyətdə kommunikativ çətinlikləri ardıcılıqla araşdırılmış, çətinliklərin səbəbləri müəyyən edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Волкова, Л.А. Криминальная ситуация в детерминации преступного поведения несовершеннолетних / Л.А. Волкова // Российский психологический журнал. – 2011 – том 8. – №2. – С. 42 – 45.
2. Родионова, В.И. О социальной работе с неблагополучными семьями / В.И. Родионова, О.В. Юдина, Д.Б. Бохаев // Социально-экономические и политические процессы в современном обществе: международный сборник научных трудов. – Новочеркасск: ЮРГТУ (НПИ), –2016. – С. 150 –152.5.
3. Швачкина, Л.А. Опыт социальной работы с неблагополучными семьями и детьми «группы риска» на примере города Каменск-Шахтинский Ростовской области / Л.А. Швачкина // Современная наука: теоретический и практический взгляд: сборник статей международной научно-практической конференции. –2015. – с. 237 – 241.

E-mail: seris.isazade@gmail.com
Redaksiyaya daxil olub: 16.04.2024